

УДК: (092) (477.63)

Білецька Е.М.

Кафедра загальної гігієни

ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», м. Дніпропетровськ

*До 90-річчя від заснування
кафедри загальної гігієни ДМА*

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ГІГІЄНІЧНОЇ ШКОЛИ

Білецька Е. М.

Історичний шлях становлення та розвитку Дніпропетровської гігієнічної школи. До 90-річчя від заснування кафедри загальної гігієни ДМА / Е. М. Білецька // Довкілля та здоров'я. - 2013. - № 1. - С. 75-80. – укр.

Дніпропетровська гігієнічна наукова школа розпочала відлік свого становлення у ХІХ ст. із створенням санітарного земства Катеринославської губернії. Профілактичний напрямок земства, як унікальної громадської організації самоврядування, що не мала аналогів у світі, створена зусиллями таких видатних особистостей, як О.І. Яворський, С.А. Томілін, А.Л. Смидович та інших організаторів системи збереження здоров'я населення Катеринославського краю [3, 4, 7, 11, 13].

Катеринославське санітарне земство за відносно короткий проміжок часу спромоглося створити цілісну систему санітарно-епідеміологічної служби у вигляді губернських та повітових санітарних рад, санітарного бюро, бактеріологічного інституту з санітарно-гігієнічним відділом, хімічної лабораторії, гідротехнічного бюро, лікарсько-продовольчих пунктів, ясел-притулків, інституту лекторів, протиепідемічних загонів тощо [7].

Форми, методи роботи та ідеологія становлення громадської гігієни у часи розквіту Катеринославського земства – 1911-1914 рр. стали школою

формування профілактичного світогляду видатного діяча та фундатора санітарно-епідеміологічної служби Радянського Союзу, академіка О.М. Марзєєва (рис. 1), який у ті часи працював земським санітарним лікарем Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії.

Після Першої світової війни надбання санітарного земства краю були закріплені та продовжені зі створенням курсу гігієни Вищих жіночих курсів при Вищому гірничому училищі м. Катеринослав. Саме науковцями нашої кафедри (Гужва З.Г., 2007 р.) [7] у 2000-х роках відновлено історичну справедливість щодо особистості першого завідувача курсу гігієни, яким виявився відомий земський санітарний лікар І.І. Степанов-Григор'єв [5].

Рис. 1. О.М. Марзєєв

Отже, не перервався ланцюг поколінь у становленні профілактичної справи Катеринославського краю, а трансформувався на новий рівень – науковий та педагогічний.

У подальшому офіційний статус кафедри курс гігієни отримав у складі Катеринославської медичної академії у 1922 році, як кафедра загальної гігієни, соціальної гігієни та гігієни праці, яку очолив доктор медичних наук, професор Михайло Варфоломійович Донич (1878-1951) з 1922 по 1924 рр. та з 1932 по 1941 рр. (рис. 2) [8].

Надалі кафедрою керувала відомий вчений-гігієніст, професор Л.М. Горовіц-Власова, учениця корифеїв вітчизняної науки Г.В. Хлопіна, В.І. Виноградського та І.І. Мечникова, перша російська жінка-мікробіолог.

Важкі життєві питання розвитку і становлення нового суспільства у 20-х роках, обраний курс на розвиток медичного і профілактичного обслуговування населення вимагало відповідної підготовки лікарів профілактичного профілю. Все це стало передумовою організації профільних гігієнічних кафедр, першою з яких стала кафедра соціальної медицини, яка створена у 1924 році та очолювалась також проф. М.В. Доничем, високоосвіченим лікарем і науковцем. Його науковими уподобаннями були механізм впливу дезінфектантів на мікроорганізми, оцінка харчових продуктів, роль вітаміну С, основи санітарної статистики. Надалі кафедрою завідував проф. Л.В. Громашевський, в майбутньому відомий епідеміолог та академік АМН СРСР, проф. С.С. Каган, видатний організатор охорони здоров'я, фахівець з демографії, санітарного законодавства, історії гігієни та санітарії.

У подальші роки кафедр гігієнічного профілю побільшало. Поряд з кафедрою загальної та соціальної гігієни в Дніпропетровському медичному інституті була організована кафедра комунальної гігієни (1940 р.), гігієни харчування (1940 р.), гігієни праці (1948 р.) [15].

Створення гігієнічних кафедр було дуже важливим кроком державного рівня, який зміцнив гігієнічний потенціал вчених і викладачів, розширив базу наукових досліджень гігієнічних умов життя та праці населення потужного індустріального центру країни – м. Дніпропетровськ задля збереження «общественного здравия».

Цей час став доленосним для формування плеяди видатних вчених-гігієністів, які очолювали гігієнічні кафедри Дніпропетровського медичного інституту, а їх здобутки розвивали гігієнічну науку. Про досягнення фундаторів нашої гігієнічної школи слід частіше згадувати шановному гігієнічному товариству, особливо починаючим вченим, оскільки не буває замало уваги і пошани нашим вчителям – «всем тем, кто нас создал».

У 1945 р. кафедрою загальної гігієни очолив видатний гігієніст, доктор медичних наук, професор Олександр Федорович Стояновський (рис. 3) – високоосвічений гігієніст та енергійний науковець, талановитий педагог. Під

його керівництвом проводились наукові дослідження з гігієни праці, гігієни харчування, гігієни ґрунту. Головним напрямком наукових досліджень у цей період було вивчення санітарно-гігієнічного режиму Дніпропетровського водосховища у зв'язку з післявоєнною відбудовою Запорізької гідроелектростанції.

Рис. 2. М.В. Донич

Рис. 3. О.Ф. Стояновський

З 1955 по 1964 р. кафедру загальної гігієни очолював Пилип Харитонович Чехлатий (рис. 4), доктор медичних наук, професор (1894-1964). П.Х. Чехлатий – талановитий лікар-гігієніст, блискучий організатор санітарної служби, в

Рис. 4. П.Х.Чехлатий і І.М.Кучерявий

минулому – директор Донецького НДІ гігієни праці та профзахворювань АМН СРСР (1945-1951), директор Краснодарського медичного інституту (1951-1955). У ці роки кафедра проводила дослідження забруднення атмосферного повітря. З 1968 по 1972 рр. кафедрою загальної гігієни керував майбутній директор НДУ загальної та комунальної гігієни ім. О.М. Марзєєва, заслужений діяч науки України, директор НДУ дезинфектології, дійсний член РАМН, академік Російської академії медико-технічних наук, доктор медичних наук Михайло Георгійович Шандала (рис. 5). Під його керівництвом гігієністи кафедри, поряд з вивченням атмосферного забруднення та його впливу на організм людини, досліджували стан радіаційного фону у зв'язку з випробуванням атомної та водневої зброї в м. Семіпалатенськ. Встановлено, що під час випробувань радіоактивність повітря та води р. Дніпро підвищувалось і наближалась до природної тільки через рік. М.Г. Шандала, як видатний вчений та талановитий гігієніст одночасно з керівництвом кафедрою був проректором ДМІ. Його стрімкий науково-педагогічний злет залишив для кафедри яскраву наукову спадщину, ідеї якої втілюються нами і сьогодні.

Рис. 5. М.Г. Шандала

У 1972-1974 рр. кафедру очолював доктор медичних наук, професор Володимир Михайлович Пазинич (рис. 6), 1935 року народження, закінчив санітарно-гігієнічний факультет ДМІ. Після аспірантури працював асистентом кафедри. Захистив докторську дисертацію під керівництвом М.Г. Шандали. Зробив значний внесок у розробку проблеми нормування комбінованої дії хімічних факторів повітря промислових міст.

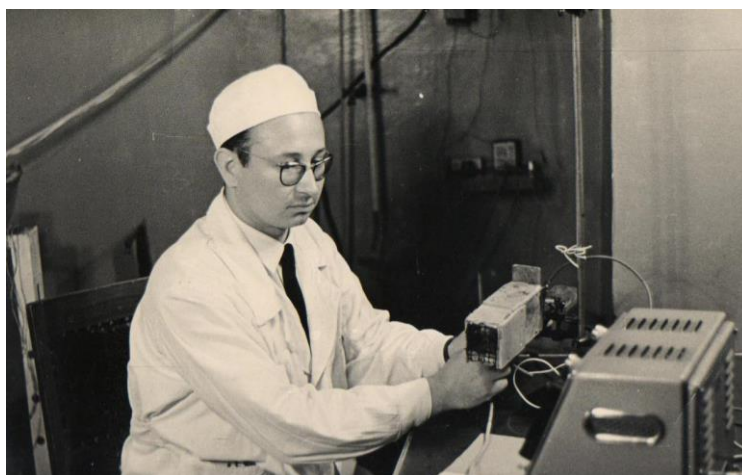

Рис. 6. В.М. Пазинич

У 1955 році на посаду завідувача кафедри гігієни праці була обрана доктор медичних наук, професор Галина Тихонівна Чукмасова (1911-1992). Г.Т. Чукмасова (рис. 7) закінчила санітарно-гігієнічний факультет ДМІ у 1933 році. У 1940 році захищає кандидатську дисертацію з фізіології а у 1956 р.

- докторську дисертацію. Г.Т. Чукмасова – талановитий вчений, однією з перших у країні вивчала гігієнічні аспекти фізіології праці робітників різних галузей виробництва, заснувала власну наукову школу, підготувала плеяду вчених-гігієністів. За наукові досягнення в галузі гігієни праці професор Г.Т. Чукмасова нагороджена срібною медаллю ВДНГ СРСР, а у 1985 р. їй присуджена премія Ради Міністрів СРСР.

Кафедру комунальної гігієни у 1957 р. очолив Михайло Якович Шелюг (рис. 7). М.Я. Шелюг народився у 1911 році, у 1935 році закінчив військово-медичне училище, а у 1949 році – санітарно-гігієнічний факультет Дніпропетровського медичного інституту та обраний за конкурсом на посаду асистента кафедри комунальної гігієни ДМІ. У 1956 р. захистив кандидатську дисертацію, а у 1968 р. – докторську дисертацію на тему «Вплив атмосферних забруднень підприємств чорної металургії з коксохімічним виробництвом на санітарний стан ґрунту».

Рис. 7. Члени Вченої ради санітарно-гігієнічного факультету ДМІ, 70-і рр.
(нижній ряд, зліва-направо: професори Б.Л. Смолянський, М.Я. Шелюг, Г.І. Ляшок, Г.Ф. Ємельянова, М.Л. Горбунова (декан), Г.Т. Чукмасова, В.І. Бичкова, М.М. Паранько, Я.Г. Ковров)

В цей час остаточно сформувався новий науковий напрям кафедри - опрацювання гігієнічних засад питного водопостачання населених пунктів Придніпров'я та дослідження у галузі санітарної охорони ґрунту від техногенного забруднення підприємствами металургійної та гірничовидобувної галузі. Вагомим результатом кафедральних розробок 70-80-х років у галузі гігієни ґрунту стало, зокрема, затвердження всесоюзних нормативів ГДК марганцю та ванадію. Велику увагу кафедра приділяла також вивченню гігієнічних аспектів проживання населення в промислових містах.

З 1985 р. кафедрою почав керувати доктор медичних наук, професор Едуард Анатолійович Деркачов (рис. 8). Під його керівництвом здійснене комплексне вивчення стану навколишнього середовища та здоров'я населення, наслідків техногенного порушення і забруднення ґрунту і суміжних об'єктів важкими металами та території значних регіонів видобування та переробки корисних копалин – Кривбасу, Західного Донбасу, Нікополь-Марганцевого басейну та інших. Обґрунтовані закономірності впливу важких металів на біологічну активність та процеси самоочищення ґрунту, якість води підземних та поверхневих джерел водопостачання. Розроблені наукові гігієнічні принципи охорони ґрунту та здоров'я населення від несприятливого впливу важких металів на характеристики ґрунтових мікробіоценозів. Досліджені показники здоров'я населення, враховуючи зміни донозологічних станів, впроваджені еколого-гігієнічні рекомендації по використанню штучно відновлених ґрунтів сільськогосподарських, водогосподарських, рекреаційних цілей. Розроблено ряд державних стандартів – гігієнічних регламентів (ГДК) вмісту важких металів у ґрунті. Результати наукових досліджень покладено в основу методології розробки регіональної системи екологічного моніторингу «СЕМ - Придніпров'я», яка стала базовою моделлю організації Національної програми моніторингу «Навколишнє середовище - здоров'я». Вперше в Україні в співдружності з фахівцями інших наукових та навчальних закладів створено «Медико-екологічний атлас» (1987) та підготовлені оригінальні екологічні карти Дніпропетровської області і м. Дніпропетровська.

Рис. 8. Е.А. Деркачов

На початку 2000-х років колектив кафедри активно працював над розробкою наукових основ та гігієнічних принципів охорони довкілля і системою реабілітації ґрунту від впливу важких металів. Багаторічна плідна праця науковців отримала високу оцінку нашої держави. У 2002 р. її завідуючий – професор Е.А. Деркачов – за цикл наукових робіт «Важкі метали як небезпечні для людини забруднювачі навколишнього середовища в Україні» у складі колективу провідних вітчизняних гігієністів був нагороджений Державною премією України.

Останні 5 років колектив кафедри гігієни та екології (в минулому комунальної гігієни) під керівництвом д.мед.н., проф. О.А. Шевченка реалізує свій науковий напрямок в галузі медичної екології та гігієни довкілля, активно готує гідну зміну майбутніх вчених та висококваліфікованих викладачів [10].

Вагомий внесок в розвиток гігієни харчування зроблений професором Б.Л. Смолянським, який завідував кафедрою гігієни харчування з 1974 р. Головним науковим напрямком кафедри під керівництвом Б.Л. Смолянського було обґрунтування принципів первинної та вторинної профілактики неінфекційних захворювань різних груп населення. Ряд важливих досягнень зроблено професором В.В. Ванханеном, тематика яких пов'язана з обґрунтуванням наукових основ харчування різних верств населення,

профілактикою харчових отруєнь, регламентацією санітарно-курортних аліментарних програм.

Талановитий соціал-гігієніст проф. Г.Ф. Ємельянова більше 30 років керувала кафедрою соціальної гігієни (1957-1989 рр.), головним напрямком діяльності якої стало здоров'я населення, профілактика захворюваності та організація медичної допомоги гірникам. Професор кафедри Т.О. Бажан – відомий історик медицини і організатор охорони здоров'я. З 1996 року кафедру соціальної медицини, організації та управління охороною здоров'я очолює видатний вчений - проф. В.М. Лехан, під керівництвом якої розробляються наукові основи управління медико-профілактичної допомоги та реформування системи охорони здоров'я населення України на принципах пріоритетності економічних методів управління галузі.

Відомий вчений, фахівець з проблеми вібрації та шуму, доктор медичних наук, професор Микола Михайлович Паранько (рис. 9) очолив кафедру загальної гігієни з 1974 р. Поряд з удосконаленням навчального процесу та підготовкою висококваліфікованих фахівців колектив кафедри розробляв актуальні напрямки гігієнічної науки: гігієнічна оцінка шуму та вібрації та їх вплив на організм в експериментальних та виробничих умовах, гігієнічне нормування сумісної дії фізичних та хімічних факторів, проблема розповсюдження та впливу важких металів на репродуктивну систему та імунний статус та інші. За результатами цих досліджень були захищені 7 кандидатських дисертацій, розроблені «Санітарні норми та правила для метизного та гальванічного виробництва», затверджені ГДК для 7 речовин в атмосферному повітрі. ОДУ та ОБУВ для 11 речовин – забруднювачів атмосферного повітря та води, видано декілька методичних рекомендацій, інформаційних листків [9].

Розроблений на кафедрі комплекс заходів щодо запобігання шкідливого впливу хімічних та фізичних факторів середовища, а також окремі нормативні документи демонструвалися на ВДНГ СРСР та УРСР, отримали призові місця: М.М. Паранько – диплом пошани, Ж.В. Ульянова – бронзову медаль.

У зв'язку з реформою вищої медичної освіти та відповідною реорганізацією підрозділів медичної академії з 1997 по 2002 рр. кафедра загальної гігієни була об'єднана з курсами комунальної гігієни, гігієни праці, гігієни харчування та гігієни дітей та підлітків в кафедрі гігієни та екології під керівництвом доктора медичних наук, професора Е.А. Деркачова.

З 2003 року кафедра стає знову самостійним підрозділом медичної академії, на якій викладається базова теоретична дисципліна в галузі профілактичної медицини. Її очолює авторка цих рядків, доктор медичних наук, професор Елеонора Миколаївна Білецька (рис. 10), учениця та послідовниця проф. М.М. Паранько і академіка І.М. Трахтенберга.

Наш колектив, зберігаючи кращі наукові традиції, погляди, методологію вчителів, активно розробляє нові горизонти гігієнічної науки, досліджує наслідки техногенного забруднення довкілля та його роль у здоров'ї населення, працює над основами теорії впливу важких металів та їх гігієнічну регламентацією, вивчає репродуктивне здоров'я людини в умовах промислових

Рис. 9. М.М. Паранько

Рис. 10. Е.М. Білецька

міст, мікроелементози населення, впроваджує біопрфілактику для дітей та вагітних та інші актуальні гігієнічні проблеми (рис. 11). Реалізовані наукові здобутки у 3 докторських та 7 кандидатських дисертаціях, 7 монографіях, 8 підручниках та інш. [2].

Рис. 11. 85-річний ювілей кафедри загальної гігієни Дніпропетровської медичної академії, 2007 р.

Отже, гігієнічна школа Дніпропетровської медичної академії сформована плеядою талановитих вчених і викладачів, які плекали профілактичний світогляд студентської молоді – майбутніх лікарів. Гігієнічна переконливість обдарованих та талановитих студентів блискуче реалізувалась у долі наших видатних земляків – випускників Дніпропетровського медичного інституту: А.М. Сердюк (рис. 12) – президент НАМНУ, академік, Міністр охорони здоров'я України, заслужений діяч науки і техніки України, Лауреат Державної премії України, д.мед.н., професор; М.Г. Карнаух – директор НДІ гігієни праці і профзахворювань, д.мед.н., професор; Г.І. Столмакова – директор Львівського НДІ епідеміології і мікробіології, д.мед.н., професор; Л.Г. Лекарєв – завідуючий кафедрою соціальної гігієни Вінницького медичного інституту, д.мед.н., професор; В.М. Пазинич – завідуючий кафедрою гігієни Запоріжського медичного університету, д.мед.н., професор; В.Я. Акіменко – зав. лабораторією фізичних факторів ДУ «Інститут гігієни та медичної екології», д.мед.н., професор; М.І. Омелянець – ДУ «Національний науковий центр радіаційної медицини НАМНУ», д.мед.н., професор та багато інших.

Рис. 12. А.М. Сердюк

Разом з тим, історичним аспектам розвитку гігієни в наукових дослідженнях приділяється, на жаль, недостатньо уваги, а в навчальній літературі навіть опускаються важливі періоди розвитку, забуваються особистості тощо. Так, у навчальному посібнику «Введення в профілактичну медицину», який вийшов у 2012 році (автори - Бабієнко В.В., Гринзовський А.М., Ворохта Ю.М.), у розділі 6.4. «Розвиток науково-педагогічних гігієнічних шкіл» автори взяли на себе сміливість навести критерії значущості наукових шкіл взагалі, згідно яких Дніпропетровська гігієнічна школа взагалі не згадується, попри її величну історичну спадщину, опубліковану в різних виданнях, монографіях, журналах [1, 6, 8, 11, 12, 14, 15]. А це перша тривожна ознака забуття та неповаги до минулого. Ось чому вважаю недоцільним рекомендувати цей посібник для навчання студентів у вищих медичних навчальних закладах.

Резюмуючи історичний опус розвитку Дніпропетровської гігієнічної школи слід підкреслити, що за 100 років існування вона дала науці більш як 100 дисертацій з різних напрямків, присвячених гігієнічній діагностиці техногенно забрудненого довкілля, його впливу на здоров'я людини та розробці гігієнічних заходів управління та зміцнення здоров'я населення промислових територій. Гігієнічною громадою XIV з'їзду гігієністів нашої країни 30 гігієністів у ХХ столітті визнані провідними [6], із яких 7 вчених належать до Дніпропетровської гігієнічної школи (Стояновський О.Ф., Кучерявий І.М., Чехлатий П.Х., Столмакова Г.І., Чукмасова Г.Т., Шелюг М.Я., Касяненко А.М.),

що свідчить про її значущість у благородній справі «служення общественному здоров'ю».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бажан Т.А. О гигиене и гигиенистах / Бажан Т.А., Паранько Н.М., Карнаух Н.Г. – Дніпропетровськ: Журфонд, 2005. – 223 с.
2. Бібліографічний покажчик наукових та науково-методичних праць співробітників кафедри загальної гігієни (1974-2007 рр.) / [Білецька Е.М., Антонова О.В., Землякова Т.Д. та ін.]. – Дніпропетровськ, 2008. – 77 с.
3. Білецька Е.М. Гігієнічні дослідження земської санітарної організації Катеринославської губернії / Е.М. Білецька // Сучасні проблеми епідеміології, мікробіології та гігієни: матеріали наук.-практ. щорічної 8-ої конференції приуроченої до Дня науки. – Львів, 2011. – С. 203-205.
4. Білецька Е.М. Історія становлення та розвитку санітарно-профілактичного напрямку земської медицини Катеринославської губернії / Е.М. Білецька, З.Г. Гужва // Гігієнічна наука та практика: сучасні реалії: Матеріали XV з'їзду гігієністів України. – 2012. – С. 17-19.
5. Білецька Е.М. Основні напрямки розвитку та досягнення у науковій діяльності кафедри загальної гігієни ДДМА / Білецька Е.М., Антонова О.В., Главацька В.І. // Збереження здоров'я населення урбанізованих територій: наукові і практичні аспекти впливу чинників довкілля: матер. наук.-практ. конфер., присвяченої 85-річчю кафедри загальної гігієни. - Д., 2007. – С. 27-29.
6. Гігієнічна наука та практика на рубежі століть / [Під ред. Ю.І. Кундієва, А.М. Сердюка, Є.Г. Гончарука, О.В. Лапушенко]. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2004. – с. 18-20.
7. Гужва З.Г. Розвиток санітарно-профілактичного напрямку земської медицини Катеринославської губернії (II половина XIX ст. – 1917 р.): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / З.Г. Гужва. - Київ, 2007. - 23 с.

8. Дзяк Г.В. Історичний шлях розвитку кафедри загальної гігієни Дніпропетровської медичної академії / Г.В. Дзяк, Е.М. Білецька // Медичні перспективи. – 2007. - Т XII, № 4. – С. 114-120.
9. Дзяк Г.В. Історичний шлях розвитку кафедри загальної гігієни Дніпропетровської державної медичної академії / Г.В. Дзяк, Е.М. Білецька // Збереження здоров'я населення урбанізованих територій: наукові і практичні аспекти впливу чинників довкілля: матер. наук.-практ. конф., присвяченої 85-річчю кафедри загальної гігієни. - Д., 2007. – С. 12-21.
10. Дніпропетровська державна медична академія. Історія. Сучасність. Особистості / Під заг. ред. Г.В. Дзяка. – Харків: Кроссрууд, 2011. – 364 с.
11. Історичні аспекти становлення земської санітарії Катеринославської губернії / [Білецька Е.М., Гужва З.Г., Землякова Т.Д. та ін.] // Сучасні проблеми епідеміології, мікробіології та гігієни: матер. науково-практ. щорічної 7 ювілейної конфер., приуроченої до: 70-річчя від дати утворення інституту, 100-річчя від народження д.м.н. Г.М. Мосінга, Дня науки. – Львів, 2010. – Вип.7. – С. 569-573.
12. Очерки истории подготовки врачей медико-профилактического профиля и вклад ученых в развитие гигиены в Украине / [Паранько Н.М., Бажан Т.А., Деркачев Э.А., Павлов В.А.]. – Днепропетровск: Полиграфист, 2001. – 71 с.
13. Санітарно-виконавча комісія Катеринославського міського самоврядування. 1879 рік (до 125-річчя з дня заснування) / [Риженко С.А., Білецька Е.М., Гужва З.Г., Гужва М.О.] / Медичні перспективи. – 2004. – Т IX, № 2. – С. 132-139.
14. 85 років. Дніпропетровська державна медична академія. 1916-2001 / За ред. академіка НАМН України Г.В. Дзяка. – Дніпропетровськ: РВА «Дніпро - ВАЛ», 2001. – 816 с.
15. 50 лет (1916-1966) Днепропетровского медицинского института / Под ред. проф. И.И. Крыжановской. – Киев: Здоровье, 1967. - С. 305-344.